

SPINOZA'S BRIEFWISSELING

Prof. Henri Krop

Les 5

23 februari 2019

Deze les gaat over het kwaad en wat Spinoza als goed ziet. Ter voorbereiding hebben we brief 19 - 42 en 43 gelezen.

Goed en kwaad. Normen en wetten in het licht van Spinoza's filosofie

Drie delen aangegeven met Romeinse cijfers.

I. De relativiteit van het goede.

In het voorwoord van het vierde deel van de Ethica zegt Spinoza hierover:

Een en hetzelfde ding kan tegelijk goed, slecht en onverschillig zijn. Muziek is bijvoorbeeld goed voor de zwaarmoedige, slecht voor de rouwende, maar voor de dove niet slecht en niet goed. [.....]In het vervolg zal ik dus onder 'goed' verstaan, iets waarvan wij met zekerheid weten dat het een middel is om het toonbeeld van de menselijke natuur, dat ons voor ogen staat, steeds meer te benaderen. Onder 'kwaad' versta ik echter iets waarvan wij zeker weten dat het ons in de weg staat dit beeld te benaderen. Verder zullen we mensen volmaakter of onvolmaakter noemen, naarmate zij dit beeld meer of minder benaderen.

[Overgenomen uit de Ethica van Henri Krop].

De filosofie van Spinoza is een praktische leer. De opbouw is de bestudering van het menselijk handelen. De mens is geen staat binnen een staat, maar gebonden aan de natuurwetten.

Hoe komt onze kennis tot stand

1. We handelen op reactie van prikkels vanuit de buitenwereld. Het beeld dat we daarbij vormen is per persoon verschillend en afhankelijk van de verbeelding, de rede en de intuïtie.
2. Op eigen kracht. De conatus. We handelen om te overleven.
3. We proberen de wereld naar onze hand te zetten. We reageren op basis van onze hartstochten en emoties. Als we blijdschap voelen proberen we die begeerte nog verder na te jagen, want blijdschap is het symptoom van een sterker wordende conatus en vermijden wat ons een gevoel van droefheid geeft, dat wil zeggen onze levenskracht verzwakt.

We hebben altijd een bepaald beeld van de wereld en op grond van onze emoties vormen we een beeld dat in onze ogen goed is. Volgens Spinoza is dat beeld in principe van intuïtieve aard. We zijn geen automaten, maar wezens die onszelf normen stellen. Een intelligente robot, die zich aanpast aan de wereld door de kennis van de natuurwetten. Maar ons eigen idee van

goed en kwaad wordt niet altijd door anderen gedeeld. Daarvoor moeten hartstochten op elkaar afgestemd zijn tot een gemeenschappelijke emotie, want slechts zo wordt onze eigen levenskracht sterker. Dat leidt in de samenleving tot tolerantie: een tolerante samenleving heeft meer conatus. Gemeenschappelijke wetten gaan beter niet over zaken die louter op de verbeelding berusten en ‘speculatief’ zijn, want daarover is geen eensgezindheid mogelijk. Onze normen berusten dus niet op Openbaringen voor Spinoza. Hij is een naturalist: wij mensen ontwikkelen onze begrippen van goed en kwaad door onze omgang met de natuur.

Drie begrippen/sleutelgedachten van het goede bij Spinoza

1. Verstand is het hoogste goed

Dat is voor ons van waarlijk nut. Dat verstand moet echter wel worden vervolmaakt. Dat doen we door kennis te zoeken.

Kennis van God en kennis van afzonderlijke dingen, waarbij God niet is gescheiden van de wereld. Van kennis worden we blij. Het is de belangrijkste motor van ons handelen.

2. Relatief goed.

Hoe ons begrip van het goede zich ontwikkelt kunnen we op een taalkundige manier bestuderen. Goed en volmaakt zijn twee woorden die dicht bij elkaar liggen.

A. De mens is een handelend en makend wezen en heeft een bepaald oogmerk. Als een handeling niet voltooid is noemt hij het onvolmaakt, want het werk is niet goed gedaan. Hij vindt het dan slecht. Is het wel voltooid dan noemt hij het goed. Hiermee wordt het begrip goed dus gekoppeld aan iets specifiek wat de mens doet.

B. Later gaat men het woord veralgemeniseren dan heeft men het over een goed huis of een goed gebouw. Bij het woord gebouw hebben we een algemeen beeld van iets dat niets te maken heeft met goed of slecht is. Dat verandert pas door de toevoeging van het woord goed. Een stoel is voor iedereen iets waar je op kunt zitten. Pas als die niet lekker zit, voegen we het woord slecht toe en weet iedereen dat deze stoel geen goede stoel is om op te zitten. Hij is dus onvolmaakt om op te zitten, maar voor de maker is hij wel volmaakt, want hij voldoet aan het ontwerp dat hij voor ogen had. Neem als voorbeeld de beroemde Rietveldstoel. In de ogen van Rietveld een volmaakt ontwerp, maar hij zit voor geen meter.

C. Goed en kwaad overdragen op natuurlijke dingen.

Hierbij wordt God voorgesteld als een menselijke maker. God had met zijn schepping een volmaakt doel voor ogen. Als een mens gehandicapt op de wereld komt, heeft God zijn werk slecht gedaan. Net als met het scheppen van muggen en luizen. Voor mensen die door muggen worden gestoken en zoals bij de malariamug daar zelfs dood aan kunnen gaan is het scheppen van die insecten geen goed werk geweest.

Spinoza wijst dit af. Hij zegt dat God geen schepper is en geen doelen voor ogen had. Schepping is geen intrinsiek goed.

3. Goed als dat wat nuttig voor ons is.

Voor Spinoza is goed alleen dat wat nuttig is voor ons. en kwaad dat wat ons in de weg staat. We hebben idealen en willen iets met ons leven. Ieder heeft zijn eigen levensproject en denkt daarover na hoe hij dat kan verwezenlijken. We hebben een ideaalbeeld van de mens in ons

hoofd en kijken vanuit dat ideaalbeeld naar andere mensen. Staat dat beeld dichtbij het onze dan is die mens volmaakt, staat hij er ver vanaf, dan vinden we die mens onvolmaakt.

Vanuit deze filosofie volgt dat *goed* intrinsiek in een ding aanwezig is. Het komt voort uit de wereld zelf en niet uit de mensen. *Kwaad* heeft geen deel aan het goed en is dus niet intrinsiek aanwezig.

Spinoza geeft als voorbeeld blind zijn.

Blind zijn is geen kwaad, maar een afwezigheid van zien. Het ligt niet in het ding zelf. Het heeft alleen een bepaalde volmaaktheid niet meegekregen.

De mens jaagt door zijn vrije wil goed of kwaad na. Hij kan bewust kiezen voor het kwaad. En dan rijst meteen de vraag: "Hoe kan God dat toelaten? Waarom grijpt hij daarbij niet in?" De predikanten zeggen dan meteen: "Dat heeft hij wel gedaan. Adam koos voor het kwaad door de appel te eten en God stuurde Jezus om dat weer goed te maken."

Spinoza verwerpt dat. Iets kan zowel goed als kwaad zijn. Dat hangt af hoe het wordt ervaren. Regen is goed voor de natuur, want dan groeien de planten. Maar als je zonder regenjas van huis gegaan bent en je komt in een stortbui terecht, dan vind je die regen helemaal geen goed idee.

II. Spinoza's breuk met de traditie.

Door een blik op 17^e-eeuwse woordenboeken te slaan probeerde Henri te laten zien hoe radicaal Spinoza breekt met de traditie.

Het beeld dat hij schetste laat zich als volgt samenvatten:

1. God is het absoluut goede en Hij bepaalt dus wat goed en kwaad is.
2. De dingen zijn goed omdat zij door God zo geschapen zijn: Zij hebben deel aan Gods goedheid.
3. Anders gezegd: de dingen zijn goed wanneer ze in overeenstemming met Gods wil zijn.
4. De dingen zijn daarom van nature goed en volmaakt. Kwaad is daarom slechts een afwezigheid van het goede.
5. Sommige dingen streven we daarom van nature na, omdat zij passen bij onze natuur, bijvoorbeeld rationaliteit, het leven in een samenleving. De traditie noemt de mens daarom van nature een sociaal wezen.
6. Normen ontstaan dus vanuit de natuur: ze zijn voorgegeven.

Normen worden ontleent aan God. In de natuur liggen normen om in de samenleving te gebruiken. Henri geeft als voorbeeld het recht op privé-eigendom.

Bij Spinoza is echter de natuur normloos.

III. Het ontstaan van normativiteit

In de natuur is er volgens Spinoza geen (rechts)norm buiten de macht. Spinoza geeft daarvan het voorbeeld van de grote en kleine vissen. De grote eten de kleine op en hierbij geldt dus het recht van de sterkste. Henri haalt aan dat Kees Schuyt dat in zijn boek *De Vreugde van het Inzicht* moeilijk kan verkroppen.

Maar de natuur heeft geen normen. Die brengen we zelf tot stand. In de samenleving is macht geen recht. De basis van de normen is de conatus en de menselijke zwakte.

Henri geeft hier twee voorbeelden van. Hoe groot je auto ook is, hij heeft toch zijn grenzen c.q. beperkingen. En Hitler kon wel allerlei wetten maken, maar zijn duizendjarige rijk heeft toch maar twaalf jaar bestaan. Hitler maakte van zijn beeld van de volmaakte mens een collectief idee en had daarmee dankzij de anderen de macht. Maar toen die hem de rug toe keerden verviel die macht. Er zitten dus grenzen aan macht.

Bij Darwin hadden normen een sociaal karakter. En altruïsme heeft een duidelijke overlevingswaarde.

We zijn geen onveranderlijke wezens en in de loop der tijd verandert onze conatus, omdat onze emoties veranderen en daar passen wij ons weer op aan. Goed is dus een relatief begrip en afhankelijk van de omstandigheden en samen maken we steeds nieuwe normen. Dat doen we niet in ons eentje.

Kortom: normen komen door interactie van ons met de omgeving tot stand.

Behandeling van de vragen

1. Men kan het scheppen van God vergelijken met een biljartbal. De ene bal zet de andere in beweging, die weer afzonderlijk bal drie in beweging brengt. Elke bal is dus zijn eigen oorzaak. Of God vergelijken met een klokkenmaker. Hij maakt het uurwerk, dat vervolgens vanzelf blijft lopen.

Descartes aanvaardt dat laatste niet. Die zegt dat een uurwerk lopend gehouden moet worden. Daar heeft hij gelijk in want je moet een klok *of* regelmatig opwinden *of* van nieuwe batterijen voorzien.

Volgens Blijenbergh betekent dit dat volgens Descartes goed en kwaad direct door God veroorzaakt worden. Hij zegt dat God het pakken van de appel door Adam zelf heeft veroorzaakt dus dan zou het kwaad rechtstreeks door Hem veroorzaakt zijn.

Descartes' standaard antwoord is dat kwaad een niet bestaand iets, dus kan God geen veroorzaker daarvan zijn.

In brief 19 blz. 160 - 161 antwoordt Spinoza ook dat alles wat is, is zoals het is. Alles is goed, dus volmaakt. Het is alleen onvolmaakt bij vergelijking met andere dingen. Adam koos voor het eten van de appel omdat hij geleid werd door zijn passies. Wij noemen het kwaad, omdat als hij volgens de rede had geleefd, hij betere dingen had kunnen doen. Er is geen goddelijke wil die bepaalt wat goed is, waarmee Adams wil in strijd was. Spinoza lost Blijenberghs probleem, dat God gezien het determinisme de oorzaak van het kwaad is, dus op door God niet langer de oorzaak van goed en kwaad te maken.

2. Brief 42.

Blz. 267: Velthuysen vindt Spinoza veel te radicaal. Hij geeft geen ruimte voor de eredienst. Volgens Spinoza zijn de wetten niet van goddelijke wil en heeft bidden geen zin, omdat God niet beloont of straft. Spinoza's filosofie is dan ook alleen voor sterke mensen. Die kunnen zichzelf een lauwerkrans geven. De samenleving verandert in een pure macht als men niet meer bang is voor God.

3. Brief 43.

Blz. 287: Er is geen fatalisme. God geeft geen normen, maar geeft wetten uit vrijheid. Ze komen voort uit de natuur. De mens is onderdeel van de natuur, dus daardoor een onderdeel van God. Vrijheid bestaat niet uit willekeur. We zijn het meest vrij als we de dingen helder en duidelijk inzien.

Blz. 288: We bedenken wetten en die zijn goddelijk en heilzaam als ze de conatus ondersteunen.

§6: Als de overheid straf instelt, beïnvloed dat het gedrag van de mensen, dus is dat zinvol. Maar beloning is belangrijker voor de ontwikkeling van het gedrag.

Les 5 was hiermee de belangrijkste les. We raakten hier de kern van Spinoza's filosofie.

De volgende les is 30 maart en gaat over Het Bijgeloof.
Daarvoor moeten we bestuderen: brief 51 - 56, 67 en 76.

Soest, 23 februari 2019

© *Gonny Pasman. Verslag gescreend en goedgekeurd door Henri Krop.*